

Dėl lietuvių bendrinės kalbos priesagos -*auti* veiksmažodžių kirčiavimo

VIDAS KAVALIAUSKAS

Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra, T. Ševčenkos 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: vidas.kavaliauskas@vpu.lt

Veiksmažodžių priesaga *-auti* lietuvių bendrinėje kalboje akcentiškai nėra nusistovėjusi. Konkretų kirčiavimo tipą (šakninį ar priesaginį) lemia įvairūs fonetiniai, morfonologiniai, semantiniai, darybiniai veiksniai. Dauguma šios priesagos veiksmažodžių kirčiuojami priesagoje. Taip kirčiuojami beveik visi veiksmažodžiai, padaryti iš vardažodžių. Šaknies kirtis būdingas veiksmažodinės kilmės priesagos *-auti* vediniams. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiams įprasta akūtinė metatonija, atsirandanti dėl vedinių semantikos ypatumų. Bendrinėje kalboje yra ir nenusistovėjusio kirčiavimo veiksmažodžių – žodynuose fiksuojami abu kirčiavimo variantai: šakninis ir priesaginis. Valstybinė lietuvių kalbos komisija, atsižvelgusi į sistemiškumo reikalavimus ir realios vartosenos polinkius, 2005 m. pakoregavo kai kurių priesagos *-auti* veiksmažodžių kirčiavimo normas.

Raktažodžiai: priesaginiai veiksmažodžiai, kirčiavimo norma, kirčiavimo variantai, akūtinė metatonija, morfonologiniai, semantiniai ir darybiniai veiksniai

Lietuvių kalbos priesaginiai veiksmažodžiai sudaromi su devyniomis priesagomis: *-uoti*, *-inti*, *-(i)oti*, *-ėti*, *-auti*, *-telėti*, *-inėti*, *-enti*, *-yti*. Priesagų *-inėti*, *-enti* vediniai turi fiksuotą priesagos kirtį, o priesagos *-telėti* vediniai visada kirčiuojami šaknyje. Likusių šešių priesagų veiksmažodžių kirčiavimas nėra nusistovėjęs: lietuvių bendrinėje kalboje rasime ir šakninio, ir priesaginio kirčiavimo atvejų. Vienokį ar kitokį kirčiavimo tipą lemia įvairūs morfonologiniai ir semantiniai veiksniai: pamatinio žodžio kirčiuotė, kalbos dalis, šaknies balsių kaita, metatonija, žodžio reikšmė ir kt. Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK), atsižvelgusi į realios vartosenos polinkius ir sistemiškumo reikalavimus, 2005 m. pakoregavo kai kurių priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo normas [5, 111–127]. Šio darbo objektas – vienos iš nenusistovėjusio kirčiavimo priesagos – *-auti* – veiksmažodžiai ir jų kirčiavimas; pagrindinis tikslas – išanalizuoti jų nepastovaus kirčiavimo priežastis ir atskleisti tokio kirčiavimo dėsningumus, jų kirčiavimo sistemą. Darbe naudojamas aprašomasis ir lyginamasis metodai. Medžiaga rinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (3-ias ir 4-as leidimai – DŽ₃ ir DŽ₄) ir lyginta su kituose lingvistiniuose šaltiniuose teikiamomis priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo normomis. Problemiško kirčiavimo veiksmažodžių reali vartoseną buvo tiriama skirtingose Lietuvos vietose – Dzūkijoje, Suvalkijoje, Žemaitijoje. Tyrime dalyvavo 600 žmonių, po 200 iš kiekvieno regiono. Šiame darbe re-

miamasi gautais rezultatais aptariant veiksmažodžių, kurių kirčiavimo normas tikslino VLKK, kirčiavimą.

Priesagos *-auti* veiksmažodžių grupėje vyrauja priesaginis kirčiavimas. „Didžioji dalis *-auti* veiksmažodžių kirčiuojama priesagoje: bendraties ir esamojo laiko formos turi tvirtapradę priegaidę (pastarosios – ir pastovų kirtį), o būtajam kartiniam laikui būdinga tvirtagalė priegaidė ir nepastovus kirtis“ [8, 254]. Tačiau apstu ir kitokio, šakninio, kirčiavimo atvejų. Nuodugniau pažvelgus į šios priesagos veiksmažodžių kirčiavimą, išryškėja galimybės tiksliau aptarti bei paaiškinti ir esamus kirčiavimo polinkius, ir vadinamąsias išimtis. Priesagos *-auti* veiksmažodžių šakninį ar priesaginį kirčiavimą dažniausiai lemia darybos pamatas.

Tokių veiksmažodžių kirčiavimas dabartinėje lietuvių kalboje pavaizduotas 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Priesagos *-auti* veiksmažodžių kirčiavimas

Kirčiavimo tipas	Skaičius	Procentai
Priesaginis kirčiavimas	414	80,4
Šakninis kirčiavimas	90	17,5
Dvejopas kirčiavimas	11	2,1

Taigi priesaga *-auti* yra „keleriopo akcentinio statuso ir akcentiškai nenusistovėjusi“ [11, 137]. Vienokiam ar kitokiam kirčiavimui turi įtakos leksinis-gramatinis veiksnys – pamatinio žodžio kalbos dalis. Svarbu nustatyti, ar vedinys yra vardažodinės, ar veiksmažodinės kilmės. Todėl aptariant priesagos *-auti* veiksmažodžių kirčiavimą patogiausia juos skirstyti į vardažodinius ir veiksmažodinius. Taip elgtasi ir anksčiau [plg. 3, 305–306; 2, 44–47; 7, 79–80; 11, 142; 9, 405–410].

1. VARDAŽODINIAI VEDINIAI

Vardažodiniai vediniai sudaro didžiąją priesagos *-auti* veiksmažodžių dalį. DŽ₄ tokių vedinių yra apie 430, arba 85 % visų šios priesagos vedinių. Atskiras grupes sudarytų tik daiktavardiniai ir būdvardiniai vediniai (kitų vardažodinių vedinių yra vos vienas kitas). Priesaga *-auti* vardažodiniuose vediniuose funkcionuoja kaip „dominacinis kirčiuotas afiksas“ [11, 142]. Absoliuti dauguma tokių vedinių kirčiuojama priesagoje [4, 155–162; 8, 254–255; 9, 407–410; 12, 215]. Bendratyje ir esamajame laike kirčiuota priesaga turi tvirtapradę priegaidę, o būtajame kartiniame laike – tvirtagalę (dėl fonetinės kirčiuoto skiemens charakteristikos).

1.1. Daiktavardiniai vediniai

Priesagos *-auti* daiktavardiniai vediniai kildinami iš visų keturių kirčiuočių daiktavardžių:

senberniáuti (: *sénbernis* 1)

uogáuti (: *úoga* 1)

rungtyniáuti (: *rungtỹnės* 2)

zuikiáuti (: *zuĩkis* 2)

sargáuti (: *sárgas* 3)

vakaráuti (: *vākaras* 3^b)

gėliáuti (: *gėlė* 4)

pietáuti (: *piētūs* 4)

Vardažodinių vedinių grupėje tokie daiktavardinės kilmės veiksmažodžiai sudaro absoliučią daugumą. Jų kirčiavimas turi labai aiškią sistemą: visose pagrindinėse formose kirčiuojama priesaga.

1.1.1. Bendrinėje lietuvių kalboje esama priesagos *-auti* vedinių, kurių kirčiuota yra šaknis. Toks kirčiavimas dažniausiai priskiriamas išimtims. Vis dėlto, atidžiau pažvelgus į tokių veiksmažodžių morfonologines savybes, ryškėja tokio jų kirčiavimo tam tikri dėsningumai.

1.1.1.1. Nedidelę šakninio kirčiavimo grupelę sudaro vediniai, grindžiami 1-osios kirčiuotės daiktavardžiais:

ývauti (: *ývas* 1)

pókštauti (: *pókštas* 1)

úoksauti (: *úoksas* 1)

vétrauti (: *vétra* 1)

výrauti (: *výras* 1)

Pamatinių žodžių kamienų labai stipri akcentinė galia [11, 5] lemia ir vedinių šakninį kirčiavimą.

Šią grupelę papildytų dar vienas kitas analogiškas priesagos *-auti* vedinys, labiau vartojamas tarmėse, bet patekęs į DŽ₃, DŽ₄:

gvérauti (: *gvéra* 1)

métrauti (: *métra* 1)

réntauti (: *rénta* 1)

sténauti (: *sténa* 1)

vógrauti (: *vógra* 1)

Tokių veiksmažodžių daiktavardinę kilmę išvelgė ir P. Skardžius [10, 498–502], nors minimų veiksmažodžių daiktavardinė kilmė gali būti ir abejotina. Galbūt – atvirkščiai – vardažodžiai *deina*, *métra*, *renta*, *švėna*, *vogra*, *zvėga*, *žiova* yra padaryti iš veiksmažodžių (plg. *sténauti* <– *stenėti*, *stėna*, *stenėjo* –> *sténa* 1; *gvérauti* <– *gvėrti*, *gvėra*, *gvėro* –> *gvéra* 1)? Tačiau ir tuo atveju matomas stiprus priesaginio veiksmažodžio ir daiktavardžio darybinis ryšys.

Šakninio kirčiavimo pavyzdžių tarmėse yra ir daugiau. Tokį kirčiavimą lemia labai akcentiškai stipri pamatinio žodžio tvirtapradė šaknis. Tokios darybos vedinių šakninio kirčiavimo pavyzdžių būta ir daugiau, tačiau dėl vyraujančios tendencijos kirčiuoti priesagą jų kirčiavimas pakito (tarkime, veiksmažodžių *malkáuti*, *varpáuti*, *vergáuti* apibendrintas priesaginis kirčiavimas yra nesenas, gyvas šnekamojoje kalboje, tą liudija ir akademinis žodynas, ir šakninis šių veiksmažodžių kirčiavimas: *málkauti* [17, 801], *várpauti* [21, 289], *vérgauti* [21, 746]).

Taigi minimi priesagos *-auti* šakninio kirčiavimo atvejai yra užsikonservavusio šakninio kirčiavimo modelio likučiai, dabar pateikiami kaip išimtys. Toks darinių kirčiavimas, nenusakomas taisyklėmis, „paremtomis morfemų akcentinėmis-prozodinėmis savybėmis“, vadinamas „morfonologiškai idiomatizuotu“, „morfonologiškai idiomatizuoti žodžiai paprastai atspindi ankstesnę kalbos sistemą“ [11, 24]. Jų šakninis kirčiavimas dabartinėje kalboje nėra stabilus. Tokios darybos vedinių norma pamažu kreipiama priesaginio kirčiavimo link.

1.1.1.2. DŽ₄ randame ir vieną daiktavardinės kilmės veiksmažodį, kurio nurodomas dvejopas kirčiavimas: *martáuti* ir *mártauti*. Antrasis kirčiavimo variantas su akūte metatonija (ji dėsningai vyksta šios priesagos veiksmažodinės kilmės vediniuose) – greičiausiai labiau tarminis reiškiny. DŽ₂ (tokia norma vėliau teikiama ir DŽ₄, DŽ₃) pakoregavo

buvusią šio veiksmožodžio normą, nurodydamas priesaginį, kaip pagrindinį, ir šakninį kirčiavimą. Šio veiksmožodžio kirčiavimo norma labai svyravusi žodynuose ir kituose leidiniuose. Valstybinė lietuvių kalbos komisija 2005 m. radikaliai pakoregavo šio veiksmožodžio kirčiavimo normą: atsisakyta šakninio kirčiavimo varianto ir pasiūlytas sistemin-gesnis gyvojoje kalboje labiau paplitęs priesaginis kirčiavimo variantas *martáuti* [5, 123]. Tokį VLKK sprendimą remia ir reali vartoseną: atlikti tyrimai skirtingose Lietuvos vietose (Dzūkija, Suvalkija, Žemaitija) rodo, kad absoliuti dauguma respondentų (99 %) renkasi priesaginio kirčiavimo variantą [žr. 6, 59].

1.1.1.3. Veiksmažodžių *-auti* vediniai, grindžiami daiktavardžiais, turinčiais priešdėlius *są-*, *sam-*, *san-*, yra nenusistovėjusio kirčiavimo. Šie priešdėliai, kuriuos iš pamatinių pirmosios kirčiuotės daiktavardžių perima priesagos *-auti* vediniai, yra labai stiprios akcentinės galios. Tai lemia priešdėlinį tokių veiksmožodžių kirčiavimą. *DŽ₃*, *DŽ₄* pateikė būtent tokį veiksmožodžio *sąveikauti* kirčiavimą. Tiesa, ten pat tokios pat darybos *sąmojauti* teikiamas naujasis – priesaginis – kirčiavimas (*sąmojáuti*). Akademinis žodynas nurodo ir priešdėlinį šio veiksmožodžio kirčiavimą – *sąmojauti* [19, 02]. *DŽ₃*, *DŽ₄* pateikia kai kurių šios darybos vedinių kirčiavimo variantus: *sąvadáuti* ir *sąvadauti*, *sámprotáuti* ir *samprotáuti*, *sántykiáuti* ir *santykiáuti*. Tokia žodynuose pateikiama įvairovė rodo nenusistovėjusį šių veiksmožodžių kirčiavimą, galimus normos svyravimus bendrinėje kalboje. Taip pat akivaizdu, jog žodynai elgiasi nenuosekliai, vienų veiksmožodžių palikdami tik archajiškąjį iš pamatinių žodžių perimtą priešdėlinį kirčiavimą, kitų veiksmožodžių siūlydami tik naująjį priesaginį kirčiavimą, dar kitais atvejais – įteisindami abi kirčiavimo galimybes. Valstybinė lietuvių kalbos komisija neseniai pakoregavo jų kirčiavimo normą ir pasiūlė juos kirčiuoti vienodai: *samprotáuti* ir *sámprotauti*, *santykiáuti* ir *sántykiauti*, *sąveikáuti* ir *sąveikauti* (priesaginis kirčiavimo variantas dėsningai teikiamas kaip pagrindinis) [5, 123]. Tokį kirčiavimą remia ir reali vartoseną – tyrimai, atlikti skirtingose Lietuvos vietose, atskleidė ryškų priesaginio kirčiavimo tipo dominavimą: plg. *samprotáuti* – 82 % ir *sámprotauti* – 18 %; *santykiáuti* – 97 % ir *sántykiauti* – 3 %; *sąveikáuti* – 87 % ir *sąveikauti* – 13 % (greta veiksmožodžių nurodyti pasirinkusiųjų vieną ar kitą kirčiavimo variantą procentai) [6, 59].

1.1.1.4. Kai kurie iš daugiaskiemenių daiktavardžių padaryti priesagos *-auti* vediniai perima šakninį kirčiavimą:

pāsninkauti (: *pāsninkas* 1)

póstringauti (: *póstringė* 1)

pōteriauti (: *pōteriai* 1)

šipatauti (: *šipata* 1)

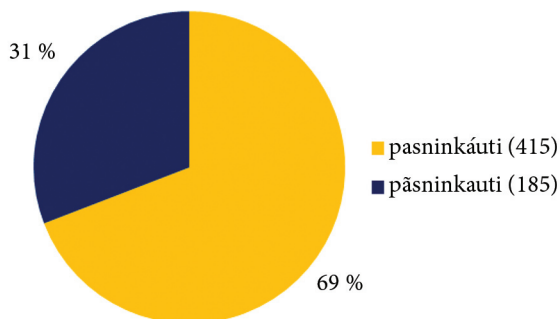
Šių vedinių „fonologinės „išvaizdos“ savitumas“ sunkiai paaiškinamas jų dėmenų savybėmis, todėl jų kirčiavimas – „morfologiškai idiomatizuotas“ [1, 53]. Tokie vediniai perima ir pamatinių žodžių kirčiuotų skiemenų morfonologines savybes – jiems nebūdinga metatonija. Šakninį kirčiavimą skatina pamatinių žodžių morfonologinės savybės: jie – daugiaskiemieniai, priklauso I-ajai kirčiuotei.

Tokių veiksmožodžių šakninis kirčiavimas dabartinėje kalboje nėra stabilus – juntamas ir beįsigalintis priesaginis kirčiavimas. *DŽ₃*, *DŽ₄* vieno šiai grupei priklausančio veiksmožodžio įteisino abu kirčiavimo variantus: *pūsryčiauti* ir *pusryčiauti*. Valstybinė lietuvių kalbos komisija, remdamasi šiuo pavyzdžiu ir akivaizdžiomis tendencijomis plėsti tokių veiksmožodžių priesaginio kirčiavimo galimybes kalboje, 2005 m. įteisino ir dar dviejų šios grupelės veiksmožodžių abu kirčiavimo variantus: *pāsninkauti* ir *pasninkáuti*, *pōteriauti* ir *poteriáuti* [5, 123]. Šia linkme ateityje turėtų būti patikslintas ir kitų šios grupelės

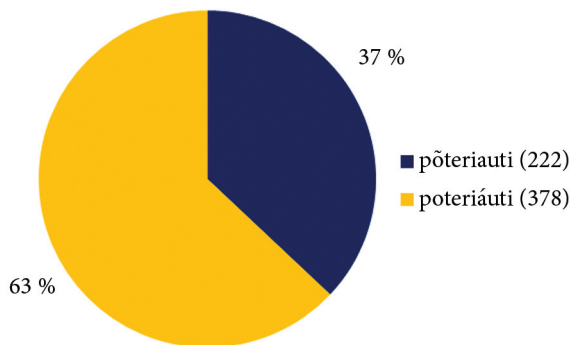
veiksmazodžių kirčiavimas. Reali vartoseną pakoreguotą šių veiksmazodžių kirčiavimo normą remia su tam tikromis išlygomis. Apklausti respondentai akivaizdžiai daugiau palaikė naujai įteisintus antruosius kirčiavimo variantus (žr. 2 lentelę ir 1, 2 pav.; čia nurodomas pasirinkusiųjų vieną ar kitą kirčiavimo variantą skaičius ir procentas).

2 lentelė. Kaip kirčiuojami veiksmazodžiai *pasninkauti* ir *poteriauti* atskiruose Lietuvos regionuose

Regionas	Pāsninkauti	Pasninkáuti	Pōteriauti	Poteriáuti
Dzūkija	61 (30 %)	139 (70 %)	76 (38 %)	124 (62 %)
Suvalkija	76 (38 %)	124 (62 %)	91 (45 %)	109 (55 %)
Žemaitija	48 (24 %)	152 (76 %)	55 (27 %)	145 (73 %)



1 pav. Veiksmazodžio *pasninkauti* kirčiavimo reali vartoseną



2 pav. Veiksmazodžio *poteriauti* kirčiavimo reali vartoseną

Išlikus tokioms šių veiksmazodžių kirčiavimo tendencijoms, ateityje galima būtų šios grupelės veiksmazodžių kirčiavimo normą dar kartą koreguoti sukeičiant kirčiavimo variantus vietomis – priešaginis kirčiavimo variantas yra sistemiškas ir vis labiau palaikomas realios vartosenos.

1.1.1.5. Retai šnekamojoje kalboje vartojamo veiksmazodžio *slainikauti* šaknies tvirtagalio kirčiavimas – morfonologiškai idiomatizuotas. Be to, šis veiksmazodis greičiausiai yra tarmybė (tarmėse yra ir daugiau tokio tipo veiksmazodžių šakninio kirčiavimo pavyzdžių: *mīdikauti* ir kt.). Kiti sudėtinę priešagą *-ikauti* turintys vediniai kirčiuojami priešagoje: *meilikáuti, pelnikáuti, tupikáuti* ir kt. [4, 159].

1.2. Būdvardiniai vediniai

Priesagos *-auti* būdvardiniai vediniai paklūsta esamai vardažodinės kilmės šios priesagos veiksmožodžių kirčiavimo sistemai:

- bendrąuti* (: *beñdras*, -à 4)
- jaunąuti* (: *jáunas*, -à 3)
- priešingąuti* (: *priešingas*, -a 1)
- puikąuti* (: *puikùs*, -ì 4)
- skanąuti* (: *skanùs*, -ì 4)
- svetimąuti* (: *svētimas*, -à 3^b)

Pamatinio žodžio kirčiuotė vedinių kirčiavimui neturi įtakos (tiesa, dažniausiai pamatiniai žodžiai priklauso 4-ajai kirčiuotei, rečiau – 3-iajai kirčiuotei, labai retai – 1-ajai kirčiuotei). Tokie iš būdvardžių padaryti veiksmožodžiai turi priesagos kirtį visose pagrindinėse formose.

1.2.1. Kai kurie būdvardinės kilmės priesagos *-auti* vediniai kirčiuojami šaknyje arba yra dvejopo kirčiavimo.

1.2.1.1. DŽ₃, DŽ₄ penkių būdvardinės kilmės *-auti* veiksmožodžių nurodomas tvirtapradis šaknies kirčiavimas:

- būdrauti* (: *būdry*, -iq 4)
- būgštauti* (: *būgštų*, -čiq 4)
- mūdrauti* (: *mūdry*, -iq 4)
- rūstauti* (: *rūstų*, -čiq 3)
- ūmauti* (: *ūmy*, -iq 3)

Pirmųjų trijų būdvardinių veiksmožodžių (*būdrauti*, *būgštauti*, *mūdrauti*) šakninį kirčiavimą skatina šaknies balsių kaita. Pamatinių žodžių šaknies kirčiuotas trumpasis balsis darinyje pailgėja, dėsningai atsiranda tvirtapradė priegaidė. Šie veiksniai, matyt, ir lemia šakninį kirčiavimą. Tokį aiškinimą remia veiksmožodžio *mudrąuti* (be balsių kaitos šaknyje) priesaginis kirčiavimas [18, 379] ir gausių veiksmožodinės kilmės vedinių (su balsių kaita šaknyje) šakninio kirčiavimo pavyzdžiai (*dūsauti*: *dūsti*, *džiūgauti*: *nudžiūgti*, *klūpauti*: *klūpti*, *sūpauti*: *sūpti* ir kt. – žr. šio straipsnio 2.1). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad būdvardiniams vediniams būdinga *u* ir *ū* šaknies balsių kaita (veiksmožodiniai vediniai „pažįsta“ ir kitokią balsių kaitą). Po balsių kaitos vedinyje atsiradęs ilgasis *ū* sudaro akcentiškai labai stiprų skiemenį, kuris perima pamatinio žodžio kirtį.

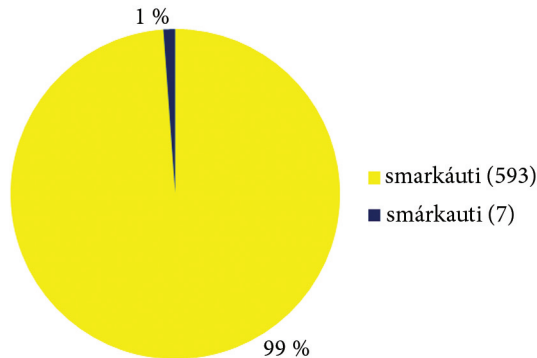
Fonetinė charakteristika (ilgasis balsis *ū*) turbūt turi įtakos ir veiksmožodžių *rūstauti*, *ūmauti* šakniniam kirčiavimui (gali veikti balsių kaitą *u* / *ū* patiriančių būdvardinių priesagos *-auti* veiksmožodžių kirčiavimo analogija). Įtakos šakniniam kirčiavimui greičiausiai turi ir pamatinių žodžių šaknies tvirtapradė priegaidė. Tačiau šios grupelės veiksmožodžių šakninis kirčiavimas nėra labai tvirtas. Bendroji vardažodinių *-auti* vedinių priesaginio kirčiavimo tendencija pamažu ima veikti ir vieną kitą minėtą šios grupės narį.

1.2.1.2. DŽ₃, DŽ₄ nurodytas veiksmožodžio *šūrktauti* šakninis kirčiavimas, kaip vientelis galimas, yra kiek abejotinas. Juolab kad čia yra įteisinti dviejų panašios darybos vedinių abu kirčiavimo variantai: *smárkauti* ir *smarkąuti* (: *smarkų*, -iq 4), *šykštauti* ir *šykštauti* (: *šykštų*, -čiq 4). Beje, šakninio kirčiavimo variantai turi pakitusią priegaidę – vyksta dėsninga akūtinė metatonija. DŽ₃, DŽ₄ trūksta nuoseklumo nurodant minėtų veiksmožodžių pirmuosius kirčiavimo variantus. Abejotinas veiksmožodžio *smarkauti* šakninis, kaip pagrindinis, kirčiavimas. Šis užsikonservavęs šakninis kirčiavimo variantas dabartinėje kalboje

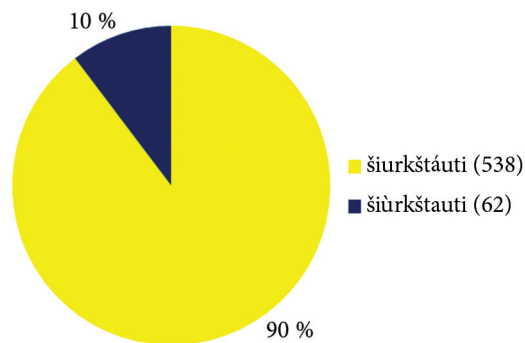
aiškiai užleidęs pirmaujančias pozicijas priešaginiai kirčiavimai, kuri ir derėtų nurodyti pirmą. Beje, DŽ₃, DŽ₄ antrojo veiksmažodžio – *šykštauti* – kirčiavimo variantai jau sukeisti vietomis (anksčiau žodynuose irgi buvo nurodomas pirmas šakninis kirčiavimo variantas, o tik paskui priešaginis [20, 767; 13, 811]). Valstybinė lietuvių kalbos komisija, atsižvelgusi į realios vartosenos polinkius ir sistemiskumo reikalavimus, pakoregavo problemišku tokio tipo veiksmažodžių kirčiavimo normą: *smarkáuti* ir *smárkauti*, *šiurkštáuti* ir *šiürkštauti* [5, 123–124]. Pagrindinius priešaginio kirčiavimo variantus akivaizdžiai palaiko ir reali vartoseną (žr. 3 lentelę ir 3, 4 pav.; čia nurodomas pasirinkusiųjų vieną ar kitą kirčiavimo variantą skaičius ir procentas).

3 lentelė. Kaip kirčiuojami veiksmažodžiai *smarkauti* ir *šiurkštauti* atskiruose Lietuvos regionuose

Regionas	Smarkáuti	Smárkauti	Šiurkštáuti	Šiürkštauti
Dzūkija	197 (98 %)	3 (2 %)	194 (97 %)	6 (3 %)
Suvalkija	200 (100 %)	0 (0 %)	183 (92 %)	17 (8 %)
Žemaitija	196 (98 %)	4 (2 %)	161 (81 %)	39 (19 %)



3 pav. Veiksmažodžio *smarkauti* kirčiavimo reali vartoseną



4 pav. Veiksmažodžio *šiurkštauti* kirčiavimo reali vartoseną

Priesaginis tokių vedinių kirčiavimas yra sistemiškas ir atitinka vardažodinių priešagos *-auti* vedinių kirčiavimo polinkius. Ateityje greičiausiai vertėtų atsakyti antrųjų šakninio kirčiavimo variantų ir palikti tik priešaginio kirčiavimo variantus kaip vienintelius.

1.3. Vienas kitas priesagos *-auti* vedinys galėtų būti grindžiamas kitais vardažodžiais (pvz., *pirmáuti*: *pirmas*, *-à* 3). Jų kirčiavimas nėra problemiškas – visi dėsningai turi kirčiuotą priesagą.

2. VEIKSMAŽODINIAI VEDINIAI

Veiksmažodiniai priesagos *-auti* vediniai nėra gausūs. Jų DŽ₃, DŽ₄ yra per 80, arba 15 % visų šios priesagos vedinių. Didžioji dalis tokios darybos veiksmažodžių visose formose išlaiko šaknies kirčio vietą, perimtą iš pamatinių žodžių [4, 162–165; 9, 405–407; 12, 215].

2.1. Aiškūs veiksmažodinės kilmės *-auti* vediniai

Darybinė veiksmažodinių vedinių reikšmė – „ne kartą, dažnai su įstanga daryti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu“ [2, 46]. Tokie veiksmažodžiai rodo menkesnio intensyvumo veiksmą, palyginti su pamatinio žodžio žymimu veiksmu, arba atskirų pasikartojančių momentų sukeltą ilgalaikį veiksmą. Tokia darybinė reikšmė ryškinama ir veiksmažodžių kirčiuotos šaknies tvirtaprade priegaidė. Todėl vediniams, kurių pamatiniai veiksmažodžiai turėjo tvirtagalę priegaidę, būdinga dėsninga ir reguliari akutinė metatonija, jie niekuomet neišlaiko tvirtagalės pamatinių žodžių priegaidės:

čiūlpauti (: *čiūlp̃ti*)

klykauti (: *klỹkti*)

rėkauti (: *rė̃kti*)

švilpauti (: *švil̃pti*)

ūrzgauti (: *ūr̃gzti, ūr̃zgia*)

ūžauti (: *ū̃žti*)

verkauti (: *ver̃kti*)

Tvirtapradė pamatinio žodžio priegaidė be pakitimų perduodama vediniui:

lygauti (: *lỹgti*)

plyšauti (: *plỹšti*)

šokauti (: *šó̃kti*)

trókštauti (: *tró̃kšti*)

Ypač dažna tokių veiksmažodžių daryboje balsių kaita, neretai palydima metatonijos:

džiūgauti (: *nud̃žiūgti; dž̃iaūgtis*)

krūpauti (: *kr̃ūpti; kraū̃pti*)

spýgauti (: *sp̃ìgti; spiē̃gti*)

stūgauti (: *st̃aūgti*)

sūpauti (: *s̃ūpti*)

šūkauti (: *sũšukti, š̃aūkti*)

vir̃kauti (: *ver̃kti*)

žvingauti (: *ž̃vėngti, ž̃viē̃gti*)

Tokia balsių kaita irgi stiprina šakninį priesagos *-auti* vedinių kirčiavimą (žr. šio straipsnio 1. 2.1.1.).

2.2. Vediniai, grindžiami ištiktukais arba ištiktukiniais veiksmažodžiais

Visi jie turi labai aiškia kirčiavimo sistemą: šaknis visada kirčiuojama tvirtapradiškai:

čýpauti (: *č̃ýpt; č̃ýpti*)

gîrgauti (: *g̃îrgū; g̃îrgéti, g̃îrga*)

kūkauti (: *k̃ukū; k̃ūkti*)

pūrkštauti (: *pūrkšt, pūrkšti*)

ūbauti (: *ūbt; ūbti*)

Neretai sunku nustatyti, kas konkrečiai yra tokių veiksmažodžių darybos pamatas: veiksmažodis ar ištiktukas? Keblu visapusiškai paaiškinti ir tokių veiksmažodžių šaknies tvirtapradę priegaidę: ar tvirtapradę priegaidę perimta iš tvirtapradžių ištiktukų, ar ji gauta iš veiksmažodžių (tuomet pamatinių veiksmažodžių tvirtagalę priegaidę nuosekliai keičiama tvirtaprade – vyksta akūtinė metatonija). O gal vedinių ryšys su veiksmažodžiais išlieka organiškai stiprus, bet jiems turi įtakos ir galimi ištiktukai, lyg esantys greta veiksmažodžių ir įsiūlantys tvirtapradę priegaidę. Tačiau šis darybos neaiškumas netrukdo matyti tokių vedinių kirčiavimo sistemos, kuri labai stabili, neturi išimčių – visų jų šaknis kirčiuota tvirtapradžiškai.

2.3. Išimtys

Iš darnios veiksmažodinių *-auti* vedinių kirčiavimo sistemos išsiskiria keli veiksmažodžiai, kirčiuojami priesagoje. Vediniai *išdykauti* ir *ištvirkauti* kirčiuojami priesagoje, nors jų pamatiniai žodžiai – veiksmažodžiai. Tokiam kirčiavimui, matyt, turi įtakos priešdėliai (be priešdėlių šie veiksmažodžiai nevartojami). Priesaginių veiksmažodžių kirčiavimą, matyt, skatina ir gana gausi panašios darybos (perima pamatinių žodžių priešdėlį) vardažodinių vedinių grupė: *išlaidauti* (: *išlaidos* 1), *įtaigauti* (: *įtaiga* 1), *užgaidauti* (: *užgaida* 1). (Kiek kitoks vedinių, turinčių priešdėlius *są-*, *sam-*, *san-*, kirčiavimas – žr. 1.1.1.3.). Tokios darybos vedinių kirčiavimo pamatiniai žodžiai (veiksmažodžiai ar vardažodžiai) jau nelemia – apibendrinamas priesaginis kirčiavimas. Veiksmažodžio *geidauti* priesaginių kirčiavimą, ko gero, veikia priesaginis artimos reikšmės ir panašios fonetinės struktūros *gedauti* kirčiavimas.

3. TRISKIEMENIAI PRIESAGOS *-AUTI* VEIKSMAŽODŽIAI, TURINTYS ŠAKNYJE TRUMPUOSIUS ARBA PADĖTINIO ILGUMO BALSIOUS

Triskiemeniai priesagos *-auti* veiksmažodžiai, tiek vardažodinės, tiek veiksmažodinės kilmės, turintys šaknyje trumpą arba padėtinio ilgumo vokalizmą (balsiai *a, e, i, u*), nepaisant pamatinių žodžių kitų morfonologinių charakteristikų, visuomet kirčiuojami priesagoje:

badauti (: *bādas*)

gašlauti (: *gašlus, -i*)

gedauti (: *pa-si-gėsti, pa-si-gėdo*)

kariauti (: *kāras*)

kiškiauti (: *kiškis*)

lalauti (: *lalėti, lāla*)

magauti (: *magėti, māga*)

medauti (: *mėdų*)

pupauti (: *pupà*)

sukčiauti (: *sūkčius*)

vištauti (: *vištà*).

Tokie vediniai daromi iš dviskiemenių daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių.

IŠVADOS

1. Veiksmažodžių priesaga *-auti* dar nėra akcentiškai nusistovėjusi, šakninį ar priesaginių kirčiavimą daugiausia lemia vedinių prigimtis – su kuo (vardažodžiais ar veiksmažodžiais) jie siejami. Kirčiavimui gali turėti įtakos ir vedinio darybinė reikšmė, pamatinio žodžio kirčiuotė, šaknies balsių kaita, metatonija, kai kurie kiti morfonologiniai veiksniai.

2. Vardažodinės kilmės šios priesagos veiksmožodžiai aiškiai linkę kirčiuoti priesagą. Tokių vedinių retas šakninis kirčiavimas aiškintinas morfonologinėmis priežastimis.

3. Veiksmožodiniai priesagos *-auti* vediniai dar išlaiko kirčiuotą šaknį. Jiems būdinga reguliari ir dėsninga akutinė metatonija. Išimtinį – priesaginį – kai kurių vedinių kirčiavimą lemia morfonologiniai veiksniai.

4. VLKK nutarimas dėl kai kurių priesagos *-auti* veiksmožodžių kirčiavimo normų koregavimo paremtas realia vartoseną – tai rodo tyrimai, atlikti skirtingose Lietuvos vietose (Dzūkijoje, Suvalkijoje, Žemaitijoje). Kelių vardažodinių vedinių kirčiavimo norma, atsižvelgus į realios vartosenos polinkius ir sistemiškumo reikalavimus, ateityje galėtų būti dar kartą patikslinta.

Gauta 2011 09 22
Priimta 2011 09 30

Literatūra ir šaltiniai

- [1] GIRDENIS, Aleksas. Kirčiavimas. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 743 p.
- [2] JAKAITIENĖ, Evalda. *Veiksmožodžių daryba. Priesagų vediniai*. Vilnius: LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus V. Kapsuko universiteto leidybinis skyrius, 1973. 67 p.
- [3] JAŠINSKAITĖ, Irena. Veiksmožodžių kirčiavimas. *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 2. Vilnius: Mintis, 1971. 779 p.
- [4] KAVALIAUSKAS, Vidas. *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmožodžių kirčiavimas*. Vilnius: Algarvė, 2000. 230 p.
- [5] KAVALIAUSKAS, Vidas. Dėl kai kurių priesaginių veiksmožodžių kirčiavimo normų. *Kalbos kultūra*, 2005, Nr. 78, p. 111–127.
- [6] KAVALIAUSKAS, Vidas; MELNIKOV, Maksim. Dėl VLKK koreguotų priesaginių veiksmožodžių kirčiavimo normų. *Žmogus ir žodis*, 2011, Nr. 1(13), p. 58–64.
- [7] LAIGONAITĖ, Adelė. *Lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Mokslo, 1978. 123 p.
- [8] MIKULĖNIENĖ, Danguolė; PAKERYS, Antanas; STUNDŽIA, Bonifacas. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kl., 2008. 301 p.
- [9] PAKERYS, Antanas. *Akcentologija*. D. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. 629 p.
- [10] SKARDŽIUS, Pranas. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas, 1941. 768 p.
- [11] STUNDŽIA, Bonifacas. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*. Vilnius: Petro ofsetas, 1995. 218 p.
- [12] STUNDŽIA, Bonifacas. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kl., 2009. 254 p.
- [13] DŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1972. 974 p.
- [14] DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kl., 1993. 967 p.
- [15] DŽ₄ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. p. 967.
- [16] LKŽ 3 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. K. Ulvydas. T. III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kl., 1956. 820 p.
- [17] LKŽ 7 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas. T. VII. Vilnius: Mintis, 1966. 1040 p.

- [18] LKŽ 8 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. J. Kruopas. T. VIII. Vilnius: Mintis, 1970. 1037 p.
- [19] LKŽ 12 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. K. Ulvydas. T. XII. Vilnius: Mokslas, 1981. 1220 p.
- [20] LKŽ 14 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. K. Ulvydas. T. XIV. Vilnius: Mokslas, 1986. 1100 p.
- [21] LKŽ 18 – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. V. Vitkauskas. T. XVIII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 984 p.

VIDAS KAVALIAUSKAS

On the accentuation of the verbal suffix *-auti* in the general Lithuanian language

Summary

The verbal suffix *-auti* is not accentually steady in the general Lithuanian language. The concrete accentuation type (radical or suffixal) is determined by various phonetic, morphophonological, semantic, and compositional factors. The majority of these verbs have the accent on the suffix. Almost all verbs having the suffix *-auti* and made from nominals are accentuated in this way. The radical accent is typical of derivatives made from the verbal suffix *-auti*. The acute metatony that appears regarding the peculiarities of derivational semantics is characteristic of the radical accentuation verbs. In the general Lithuanian language, there are verbs of unstable accentuation; in dictionaries, both accentuation variants (radical and suffixal) are traced. In 2005, the Lithuanian Language Commission, taking into consideration the requirements of systematicity and tendencies of the real usage, adjusted the accentuation norms of some *-auti* verbs.

Key words: suffixal verbs, accentuation norm, accentuation variants, acute metatony, morphophonological, semantic and compositional factors